

Димитър Кенанов

СТАРОБЪЛГАРИСТИЧНИТЕ ПРИНОСИ НА КОНСТАНТИН РАДЧЕНКО

В края на миналото столетие забележимо нараства славистичният интерес към политическата и културната история на България, когато нейна престолнина е Търновград. Заедно с Полихроний Агапиевич Сирку (1855—1905) меродавни и до днес приноси¹ оставя Константин Фьодорович Радченко (1872—1908). В редица съвременни изследвания за общественото и културното развитие на българите в края на XIV в. ще намерим много от оценъчните му постановки. И същевременно със съжаление ще установим колко малко се знае за неговия кратък жизнен и научен път, осмислен от изследователски прозрения, с които украинският учен трайно присъствува в летописа на световната българистика. И тъкмо това съпричастие означава, че той се е досегнал до вечното в науката.

Константин Фьодорович Радченко е роден на 20 май 1872 г.² Не разполагаме със свидетелства за социалния облик на семейната му среда. Върху отделното издание на магистърската му дисертация (1898) посветителни думи пренасят във времето майчиното обаяние и синовната признателност: "Посвящам матери моей О. З. Радченко". През 1890 г. той завършва със златен медал Първа киевска гимназия и се записва за студент в Историко-филологическия факултет (Славяно-руско отделение) на Киевския университет. Тук под ръководството на проф. Тимофей Дм. Флорински (1854—1919) се оформя научното направление на К. Радченко, който натрупва познания "преимущественно по культурно-литературной истории южных славян"³. Самият Т. Д. Флорински е възпитаник на Петербургския университет. Завършва го през 1876 г. Състудент е на Полихроний А. Сирку. Смята се за ученик на Владимир И. Ламански и споделя славянофилските му пристрастия⁴.

К. Радченко се ръководи от основополагащия принцип за издирване на нови източници — литературни и исторически паметници, за задълбоченото им сравнително изучаване. По предложена от Т. Флорински тема той подготвя студентския си дипломен труд, отличен със златен медал и отпечатан в киевските "Университетски известия", а също и като отделна книга: "Досифей Обрадович и его литературная деятельность" (Киев, 1897, Отг. из Универс. известий за 1897). Условие за постигнатите изследователски стойности е осъзнаването на важния методико-социологичен принцип за връзката писател — среда — време: "Всякий писатель может быть понятен только в связи с эпохой, в которую действовал, культурным состоянием народа, которому принадлежал"⁵.

През 1894 г. К. Радченко приключва следването си. От 29 октомври с. г. е стипендиант към катедра "Славянска филология" в Киевския университет, където е зачислен да се подготвя за професорско звание. От ноември 1896 до август 1898 г. преподава руски език и литература в Киевската женска гимназия "А.А. Бейтел".

През май 1896 г. се явява на магистърски изпит, а след това (септември и октомври) работи в библиотеките на Санкт Петербург и Москва. През септември 1898 г. с успех защитава дисертация за получаване на научната степен "магистър по славянска филология". Проучването му е отпечатано в "Университетски известия" (1898 г.) и в самостоятелно издание: "Религиозно и литературно движение в България в епоха перед турецким завоеванием" (Киев, 1898). Отзивът на Т. Флорински от 19 септември 1898 г. е обнародван⁶. В него се представят положителните качества на обсъждания труд. К. Радченко, оценен като "отличен славист и византинист" (с.9), е действувал систематично, по определен план. Вярно е предугадил, че във византийския обществен живот е скрит ключът за обяснение на изучаваните исторически явления в България (с.6). Духовният кипез през XIV в. всъщност е борба между мистици и схоластици, наблюденията са задълбочени и точни, формулирани са нови научни заключения (с.6—7). Флорински споделя 18-те тезиса с изводите на дисертанта, сложени вместо предисловие към книгата.

През същата година излиза капиталното изследване на П.А. Сирку за Патриарх Евтимий и неговата епоха⁷, където в библиографския обзор (с.VI) с остра критика е посрещната дисертацията на К. Радченко. Подозрителният тон вероятно се дължи на несигурността и враждебността, с които е обкръжен тогава Сирку⁸. В рецензия за книгата на Сирку Т. Д. Флорински отхвърля отрицателните бележки, отправени срещу неговия ученик⁹. Той признава широтата, задълбочеността и осведомеността на П. А. Сирку. Отрича твърдението му, че след като нахвърля успоредици между византийския и западноевропейския мистицизъм, К. Радченко отъждествява исихазма с еретическите движения (върху основата на Варлаамовите обвинения).

С критични разрези е изпълнен и откликът на А. Липовски¹⁰. Той се спира на аналозиите в духовния живот на България и Западна Европа. Като черти на общоевропейското културно пробуждане се причисляват: неудовлетворението от състоянието на църквата, стремежът към реформи, интересът към познанието. Споменава се, че Ф. И. Успенски също прокарва паралел между византийското и западноевропейското обществено развитие. Според Липовски "не просто рабское отношение било у болгар к византийским образцам, а были и свои запросы и умственная пытливость" (с.369). К. Радченко отговаря на А. Липовски с реплика в същото академическо издание¹¹. В първа глава не се преразказват Т. Флорински и К. Иречек, а очеркът е съставен след самостоятелно изучаване на изворите. Успоредиците с духовния живот на Западна Европа имат за цел само да изяснят тъмните места във византийския мистицизъм, а не да търсят взаимо-

отношенията им. Учението на Григорий Синаит не е просто преразказано. Съществуват успоредици между руския XV век и България...

В книгописния раздел на списание "Български преглед" Л. Милетич представя дисертацията на Радченко като "сериозен труд, който заслужава подробна оценка от страна на нашите специалисти по литературната ни история. Авторът сам добре оценява своя труд, като изтъква като най-важно в него именно туй, че е прибрал на куп и систематично изложил разнообразния материал, пръснат в литературата"¹². Част от първа глава е преведена от В. Кирчев в същото списание¹³.

Направеният преглед на първите читателски отгласи показва, че дискусиите обогатяват и придвижват напред научното познание, когато от тях се изключи преднамерената жлъчна всеядното отрицание. Изминалите десетилетия потвърдиха, че книгите на П. Сирку и К. Радченко се допълват (Т. Флорински), те са основополагащ, крайъгълен камък на евтимиезнанието.

За начало на монографията си за религиозното и литературното движение в България през XIV в. К. Радченко поставя очерк за балканските политически взаимоотношения. В този къс от света традиционното междудържавно съперничество се усложнява от ислямските завоеватели. Опасността от тях не се дооценява, пропускат се възможности за навременен християнски съюз, за който настоява византийската патриаршия (Калист, Филогей). К. Радченко откроява и различните дипломатически и военни ходове на Иван-Александър, Стефан Душан, Андроник III Палеолог, Йоан Кантакузин. Според византийски историк Иван-Александър "проводил пратеници при императора (Андроник III) за мир, като заявявал, че не е достойно за християни така жестоко да се нападат един друг, докато има възможност да се помирят и заедно да воюват срещу безбожниците, които са врагове и на двете страни"¹⁴. Интересно е, че така, в стила на агиографското мислене, Григорий Цамблак рисува сръбския крал Стефан Дечански като противник на християнските междусобици в навечерието на битката с Михаил Шишман край Велбъжд (1330 г.): **"Аще толико воннстъвън еси, на варвари въоръжан се, а не на Христоу/вѣ люди"**¹⁵. По самооправдателните признания на Йоан Кантакузин вината за неразбирателството се хвърля върху Иван-Александър и Стефан Душан. Такива обвинения отправя и Безименната българска летопис от XV в.¹⁶

Цар Иван-Александър е ревнител и покровител на книжнината. След Симеон Велики той е вторият български владетел, комуто се пишат "възторжени дитирамби", както е в Софийския псалтир ("Песнивец") от 1337 г.¹⁷ Преклонението пред личността му обединява сборниците от 1345 и 1348 г., Манасиевата хроника, Лондонското четириевангелие от 1356 г., житието на Григорий Синаит от патриарх Калист. К. Радченко забелязва любопитното **преправяне** на оригиналния текст в превода на Манасиевата хроника, където Търновград е възпят за "нов

Цариград¹⁸: "Ето место невољно приводи на памет руски сказанија о трех Римах. Не Болгарији ли објазана возникновением идеја историческогo приемотва всемирногo владичества политическогo и црковногo, проникшија в XV веке в Россию, идеја, которая соединялась с представлением о Римской империи на Западе и Византии на Востоке" (с. 23). Прочее така са објасними родословните претензии на Иван-Александър, който се мисли за потомък на Асеновци от златниј век на българската историја, а чрез тях корените му отвеждат към благороден римски род (с. 23—24)¹⁹.

Сред творческите достояния е прибавен агиографскиј цикл за свети, чиито мошти са пренесени в Търново (днес се приема, че съставянето на проложните четива става през XIII, а не през XIV в.).

Обрѣщайќи се към религиозната политика на Иван-Александър, за опорна точка на разсъжденията авторът е подирил Борилевия синодик, където в Летописниј разказ за свикването на събора на Борил се приписва "ту же уловку для открытия еретиков к какой прибяг Алексей Комнин в однородных обстоятельствах" (с. 25)²⁰.

По ръкописи от царската библиотека се възстановяват читателските потребности на Иван-Александър. Той се е вълнувал от типолого-алегорическите тълкувания на Библијата, от въпроса за края на света, от историјата. Търсел е објаснения на явления от природата и вселената, психологијата и физиологијата. Смутното и несигурно време, развихријето на социалните и междудржавните противоречия, подсилени от агарјанското нашествие, довеждат до разпространяване на алегорични съпоставки с еврейската библејска историја. Разпаљват се вярвания в мистични видения и предсказания, в магии и демонолојични поверия. Пророческото сказание на Методиј Патарски се чете в Ловчанскиј сборник, писан преди 1331 г., и в Сборника на поп Филип от 1345 г. А в апокрифа за Андрей Юродиви (с.31) по преписа на поп Филип царјат, който ще установи мир и шастие на земята, се именува Йоан, вероятно — Иван-Александър²¹. Турската заплаха навјарно се отъждествява с излизането на "нечистите народи", затворени от Александър Македонски до свършеќа на света²². Същевременно средновековните представи за "божието наказание" ловко се претълкуват от азиатските нашествия в тяхната идеолојическа пропаганда²³. Според К. Радченко такива умствени настроения отхвърљат "трезвите разсъдѣчни теории" на Варлаам Калабријски и налагат "мечтателното" мистико-утопично учение на исихастите (с.152). А агиографската книјнина е пълна с демонолојични сюжети ("Житие на Петър Атонски", "Житие на Иван Рилски" от Патриарх Евтимиј).

Много подробно нататък (II и III гл.) младият учен прониква в света на византијско-българските исихасти и на техните противници варлаамитите. Книгата завършва с обзор на оригиналната и преводна литература от епохата на последните Шишмановци и с обобщаващо заключение. Сред характерните черти на византијско-българските учения от XIV в. се очертава особеното внимание към вътрешната страна на религијата, съпроводено с отрицание на формализма

в официалния култов живот. Критерият за истината се премества от авторитета на църквата върху отделната личност. Признава се индивидуалността на човека. Макар и частично застъпени, индивидуалните особености се проявяват в женските образи, сред които се откроява светицата Петка Епиватска (с. 280). В художествената култура се заражда стилово-съдържателен критицизъм към традиционното наследство, наблюдава се интерес към научното познание. Постановката на Григорий Палама за божествената енергия прокарва разделната линия между исихастите и ересите²⁴. Богомилството от това време се доближава до луциферианството.

Типологичният подход на К. Радченко осветлява неизвестни дотогава нишки между литературни паметници. За Борилския синодик той откривателски утвърждава: "Язык и стиль статьи... удивительно напоминают слог житий Евфимия и переводной литературы того времени" (214). Привеждат се откъси от Летописния разказ за събора, от житията на Петка Епиватска, Иларион Мъгленски, Теодосий Търновски. В съпоставките изпъква обичаната от Евтимий метафора *разгорявам, разпалвам* за назоваване величината на благочестиви желания — "божьствнымъ раждегши се желаніем" (срв. 2 Кор. 11:2 и Пс.41:1). В духа на евангелската стилистика еретиците се уподобяват на вълци ("влькъ нечѣстїа"). Душевното състояние на идейно разгромените еретици се характеризира с пословицата "якоже рыбы безгласны"²⁵. Изредени са еднаквите етикетно-поведенски формули, с които се представя дейността на Асеневици в Летописния разказ за Търновската патриаршия и в Евтимиевите жития (с. 215). За Евтимиевия език Радченко смята, че се отличава с изкуственост, с "рабско следване на гръцкия синтаксис" (256—257, 385). Тия оценки, цитирани многократно²⁶, се нуждаят от уточняване. Словоредът на Евтимиевите съчинения се изгражда съгласно предписанията на риториката — широката употреба на причастни конструкции, инверсиите и синтактичното разкъсване на думите една от друга са похвати, които по схващанията на Михаил Псел са белег на величавата публична реч²⁷. С изискванията на ритмизираната проза се съгласува Евтимиевата склонност да поставя глагола в края на изречението (ритмемата), да отделя атрибутивните определения от определяемите чрез глагола (срв. с. 256—257). Във всеки ритмически ред (стих) най-силно се възприемат началните и крайните думи. Необичайният на пръв поглед словоред насочва възприемателя да запомни свръхсмисъла на определени чрез местоположението си словни единици.

За Радченко житията, съставени от търновския патриарх, се намират под влиянието на Симеон Метафраст и са особено близки до тогавашната византийска агиография, главно — до житията на Григорий Синаит и Теодосий Търновски от патриарх Калист (с. 259). Евтимий ползува всички достъпни източници и проявява критическо отношение към тях. Той надарява образите на светците с исихастски черти — както и в други случаи, този извод безкритично се повтаря десетилетия в много трудове²⁸. Според нас въздействието на исихастката доктрина се изявява в култа към словото и сърцето, във възвишения усложнен

художествен стил и емоционалната приповдигнатост, в психологизма, в поставянето на въпросите за мистичните медитации и християнското богопознание. Нито един от героите на Евтимий Търновски не е исихаст в номиналния смисъл на понятието — безмълвник от Синаитовата епоха. Иван Рилски изпълнява в поведението си предписанията на Симеон Нови Богослов²⁹ — един от духовните наставници на исихастите. Радченко изтъква исихастките термини *πράξις*, *θεωρία* (с. 277) в житието на Петка: "И тако Ѹбо дѣнаніемъ въ видѣніи шербѣте въсходъ"³⁰. Това съждение обаче се среща в православното литургично последование — общ тропар на великомъченик: "И нравомъ причастникъ, престоломъ намѣстникъ апостоломъ бывъ, дѣнаніе шербѣлъ еси бѣгодѣхновенне, въ видѣніа восходъ"³¹. Иван Рилски, Петка Епиватска, Филотея Темнишка са идеални примери (парадигми) на аскети и мистици. В тоя смисъл те са образец за буквално подражание на монасите и монахините от исихастката епоха.

В подобна светлина е необходимо да се анализира терминът "първообразен" (*ἀρχαῖτύπος*, *πρωτότύπος*). За началнообразно, първообразно битие на човека през средните векове се приема времето на "изгубения рай", преди Евиното изкушение. С исихастки патос Евтимий възпява "пустинята", бягството в лоното на природата и "безмълвието" като път за "очистване" от грехопадението. В житието на Петка мотивът се вписва два пъти³² — така се получава и кръгова композиция начало — край на аскезата:

"Поустынное съ тѣщаніемъ постиже нѣдро,
извѣстно вѣдащи,
яко ничто же тако ино
плѣтскаа обыче оуспивати възыграніа,
якоже поустына" (ЕК.LXXI)

"Ничтоже бѣ ино тако доушоу очищаеть
и въ прѣвообразное приводитъ,
якоже поустыніа и безмълвіе" (ЕК.65)

Вдъхновена поетична възхвала на "пустинята — майка на мълчанието" търновският патриарх изплита и в "Послание до мних Киприан в Атон":

"Поустыни безмълвію мати,
поустыни постѣ оучителница.
Безмълвіе и постъ,
доуховнаа съпроуга,
лѣствица на небеса възводещи . . ." (ЕК.226)

Върнем ли се обаче назад в историята на християнското отшелничество, за да потърсим обяснение на тази Евтимиева позиция, ще открием, че още при Евагрий Понтик (IV в.) "целью духовной жизни является восстановление путем молитвы и "умного делания" первоначального созерцания божественной сущ-

ности³³.

Не само на исихастите е присъщ и интересът към демонологията. За "ненавистника на доброто — дявола" се заделя място в житието на първоотшелника Антоний Велики от Атанасий Александрийски, в аскетическото ръководство "Небесна Лествица" на Йоан Лествичник (VII в.), в словата на Симеон Нови Богослов и др. В изредените съчинения основополагащ принцип е монахът не само да отбягва притежаването на злато, но дори в помислите си да не приютява желанието за натрупване на богатство — затова Иван Рилски връща подареното му злато (срв. с. 275—279).

К. Радченко се стреми да "прочете" литературния текст задълбочено, опитва се да възстанови социологическия контекст. Той разсъждава по повод посланието на Иван Рилски до цар Петър, където се брани върховното положение на църквата, на нейните "първопрестолници": "Житие Иоанна Ръльското било написано Евфимием уже в сане патриарха. Как бы то ни било, наставление весьма любопытно и, очевидно, вызвано современными обстоятельствами. Не было ли времени, когда Иоанн Шишман не являлся вполне послушным сыном церкви?" (с. 278).

При Евтимий Търновски не присъствуват самостоятелни природни описания с изключение на някои общи положения или образни словосъчетания, както е с психологическия паралелизъм за пролетното слънцегреене и пробудените празнични чувства от слушането на духовната повест за Петка. Но вече Григорий Цамблак нахвърля първите природни картини, а при Константин Костенечки може да се признае наличието на "переход от жития к истории в современном смысле слова" (с. 281). Географското описание на Сърбия, пълноводието от исторически сведения разкъсват жанровите рамки в житието за Стефан Лазаревич и предопределят висотата, която достига българската агиография (с. 281).

К. Радченко разбулва настойчиво стиловите черти, литературните извори на Евтимиевото творчество³⁴. Събран и представен е важен съпоставителен материал, макар че някои от оценките се нуждаят от преразглеждане, доколкото научният познавателен процес се е придвижил напред. "Общите места" в стила, строежа и съдържанието на средновековната агиография³⁵, задължителното поставяне на героите във време-пространството на Библията всъщност са "програмирани" от нормативно-идеализиращите предписания на художествения средновековен канон. На препоръчваните сюжетни (тематични) рубрики, на устойчивите изразни формули ("литературен етикет"³⁶) задължително се подчинява официозният житиеписец, който изпълнява социална поръчка в условията на църковната духовна власт.

Съвременни автори (Е. Георгиев, В. Велчев, Д.С. Лихачов, Р. Пикио) прокарват аналогии между засиления филологизъм на Търновската книжовна школа и хуманистичното движение в Италия, очертават класическите функции на старобългарския език. Зад подобни идеи застава и К. Ф. Радченко. Порасналият естетически вкус на епохата накарва Евтимий да преоткрие уроците на Симеон

Метафраст за извисяване и обогатяване на художествения език: "Образованните съвременници Евфимия не доволствувались рассказом о жизни святого. Им нужно было представить житие, изложенное изящным, свободным от простонародных выражений, которые казались грубыми, риторически-образным языком, который услаждал бы сам по себе утонченный под влиянием изучения греческой письменности слух. Здесь выразилась и характеристичная для периода гуманизма любовь к слову. Евфимий ей постарался удовлетворить. При этом церковнославянский язык, своеобразно понятый, сыграл почти ту же роль, какую латинский в Италия епохи Возрождения. Новое течение шло из Византии, где в агиографической литературе оно с особенной силой обнаружилось в произведениях Константина Акрополиты" (с. 299).

Книгата завършва с преглед на преводната житийна литература, с поглед върху правописната реформа на Евтимий Търновски и върху някои морфологични особености на книжовния език.

Своеобразно допълнение към разгледадения дисертационен труд е известният "Отчет...", печатан през същата 1898 г.³⁷ В него се намират сведения за около 30 ръкописа, обвързани с българския XIV в.³⁸ Подробно е проучен сборникът на поп Филип от 1345 г. За първи път се обръща внимание на съдържателното му сходство с Ловчанския сборник, писан преди 1331 г., съхраняван в сбирката на А. И. Яцимирски³⁹. Освен тези два ръкописа по поръка на Иван-Александър е съставен и Лаврентиевият сборник от 1348 г. Потърсени са изворите, залегнали в Евтимиевото житие на Филотея Темнишка. За съпоставка са привлечени житията на Амун, Теодора, Юлиания и други византийски източници⁴⁰. В Цамблаковото слово за Антоний Велики и преподобните отци Радченко съглежда редактирана антибрачна проповед на Филотея, построена от Евтимий върху легендата за отшелника Амун⁴¹. Научното изложение се съпътствува с публикуването на ред текстове като "Слово о въздвижені прѣстѣжѣ ѿжѣ" — отнесен към антилатинските полемични творби; предполага се връзка с литургичната дейност на Евтимий Търновски (с. 19). Обнародвани са още: Разказ за зографските мъченици, Житие на Юлиания, Разказ за епископ Ефрем, Второ Проложно житие на Иван Рилски. На Евтимий се приписва преводът на Метафрастовото житие за Теодосий Велики, поместен в Рилския панегирик на Владислав Граматик от 1479 г. (с. 62).

Към евтимиезнанието К. Радченко се връща и в по-нататъшните си научни занимания. На 27 март 1902 г. в Нежин той завършва рецензията си за двете книги на Емил Калужняцки със събраните съчинения на Патриарх Евтимий и с изданието на "Похвално слово за Евтимий" от Григорий Цамблак и "Похвално слово за Филотея" от Йоасаф Бдински⁴². Той доуточнява идейни решения от магистърската си дисертация (напр. за еретиците Теодорит, Сиропулос-Пиропулос⁴³). Изнамира у Евтимий опорните текстове на Йоасаф Бдински при съставянето на похвалното слово за Филотея. Според него от "Похвално слово за Константин и Елена" (гл. XVI, XVIII, XX и XXIII) в Русия през XVI в. се написва "Повест за

възстановяване на храма "Възкресение" (с. 604 — 605)⁴⁴.

По Загребския панегирик на Владислав Граматик от 1469 г. Радченко отпечатва полемичното съчинение "Изложение на Варлаамовите и Акиндиновите злочестия"⁴⁵. В отзыв, посветен на кн. 20, 1904 г. от "Сборника за народни умотворения, наука и книжнина"⁴⁶, най-широко място е отделено на критическото издание на Калистовото житие за Теодосий Търновски, подготвено от В.Н. Златарски. Дадени са съпоставки между версията на житието по Спиридон Рилски и преписа на Владислав Граматик от 1479 г. Задържайки се отново на епизода за еретика Теодорит, който учел търновци да се покланят на дъбово дърво, Радченко признава, че до известна степен се потвърждава неговото предположение, че тук става дума за почитане на Διός (т. е. на Зевс Гръмовержеца, а не на дъб, ст.-бълг. **ДЪБЪ**, гр. δρυός). Формата **Дий** се чете в Евтимиевото похвално слово за великомъченица Неделя (с. 116). Към това бихме добавили показателните разсъждения на видния английски учен Дж. Фрейзър: "Весьма вероятно, что чувство глубокого преклонения, которое в древности испытывали по отношению к дубу народы Европы, связь, прослеживаемая ими между этим деревом и небесным богом, обязаны своим возникновением тому обстоятельству, что в европейских лесах молния чаще всего поражает именно дуб... Такие деревья были окружены ореолом славы, так как в их разрушении видели руку великого Громовержца. Подобно некоторым первобытным народам, греки и римляне отождествляли своего великого бога неба и дуба с молнией, ударявшей в землю"⁴⁷.

В писмото си до Ив. Шишманов от 18 април 1898 г. Тимофей Флорински му съобщава, че К. Радченко е получил двегодишна командировка и тя ще започне с България, където той се кани да остане поне четири месеца⁴⁸. През лятото той е вече в Родопите и с помощта на Ст. Шишков от Чепеларе изучава родопските говори. Занимава го фонетичната картина на диалектите (съдбата на гласните **Ж, А, Ъ**). Впечатлява го старинният "пеещ" облик на произношението: "Ударный гласный произносится протяжнее, чем неударенный, и в некоторых случаях производит впечатление долгого слога: **вйка, вино**"⁴⁹. Запознанството със Ст.Н. Шишков ще накара Радченко да подкрепи след време сп. "Родопски напредък" (редактирано от Ст. Н. Шишков и В. Дечов)⁵⁰. В Пловдив описва ръкописи⁵¹, по които обнародва апокрифа "Епистолия за Неделята"⁵².

В Скопие и Белград през 1899 г. и във Виена Радченко продължава археографските си издирвания, в резултат на които се появяват нови описания на сборници и публикации на средновековни литературни съчинения — Служба на Константин-Кирил Философ по среднобългарски препис от XIII в.⁵³, апокрифните жития на самарянката Фотиния⁵⁴ и на апостол Петър, апокрифът "Прение на дявола с Исус Христос"⁵⁵.

По време на научното си пътешествие, както сам признава, К. Радченко слуша лекции на слависти, опознава различните форми за провеждане на практически занятия със студентите, опознава и съвременното състояние на науката и литературата при западните и южните славяни⁵⁶.

След завръщането си през 1900 г. той е зачислен за приват-доцент към катедрата по славянска филология в Киевския университет. На 24 май 1901 г. е избран за професор в катедрата по руска словесност на Историко-филологическия институт (княз Безбородко) в Нежин.

В спомените на съвременниците си Константин Фьодорович е необичайно скромнен, човеколюбив, вгълбен в духовните си занимания; оскърбявало го е равнодушното студентско отношение към въпросите на славистиката⁵⁷. За жалост много от научните му замисли остават неосъществени. Константин Радченко заболява от туберкулоза и безвременно умира на 22 април 1908 г.

През последните години от своя живот съсредоточава силите си за изясняване на историколитературното и историкокултурното значение на богомилството и съприкосновението му с апокрифната книжнина⁵⁸. За систематичната насоченост на незавършения труд съдим по направените статийни публикации⁵⁹ и поредицата "Етюди за богомилството"⁶⁰. Някои от тези разработки излизат посмъртно в научния печат⁶¹.

Сред рецензиите на К. Ф. Радченко заслужава да се припомни бележката му по повод на статия за кондакарната поезия на Роман Сладкопеев⁶². Сред българските му последователи е Кирил Философ, който съставя не традиционен канон, а вдъхновен кондак в чест на Климент Римски (с. 281). Не може да се отмине и полемиката с Александър И. Яцимирски, който изразява несъгласия с Радченкови постановки в книгата си за Григорий Цамблак. К. Радченко написва рязък критичен отзив⁶³, който е отхвърлен от Яцимирски⁶⁴. От другата страна следва съответен отрицателен отговор⁶⁵.

Времето открий научното дело на украинския старобългарист. Неговите значителни трудове заслужават да бъдат преиздадени като необходими книги за днешните и утрешните слависти и българисти.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Ив. Дуйчев.** Един заслужил изследвач на средновековно Търново: П. А. Сирку. — В: Величието на Търновград. Сборник. Съст.: А. Попов, С., 1985, с.406.

² Биографичните бележки са по следните източници: Историко-Филологическия институт князя Безбородко в Нежине. 1901—1912. Преподаватели и воспитанници. Нежин, 1913, с. 47—49; **В. Резанов.** Константин Федорович Радченко (Некролог). — ЖМНП, новая серия, Ч.16, 1908, август, с. 59—74; **Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон.** Энциклопедический словарь. Дополн., т.2, СПб, 1907, с.511; **И. В. Ягич.** История славянской филологии. СПб, 1910, с. 808—810; **Славяноведение в дореволюционной России: Био-библиографический словарь.** М., 1979, с.290. **Н. С. Державин.** Славянская филология в России и СССР. М. —

Л., 1952 (машинопис, съхранява се в катедра "Славянска филология" в Петербургския държавен университет).

³ **И. В. Ягич.** История..., с.808.

⁴ Вж.: Славяноведение в дореволюционна Русия. Изучение южних и западных славян. М., 1988, с. 208—209. Т. Флорински споделя с В. Ламански крайно политизираното схващане, че латинската враждебност за балканските народи е била по-застрашителна, отколкото последиците от турското нашествие. Срв.: Славяноведение..., 1988, с.179; Т. Д. Флоринский. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века. Вып. I, СПб, 1882, с. 136—137.

⁵ По В. Резанов. К. Ф. Радченко..., с.60.

⁶ Вж. Т. Флоринский. Отзыв о сочинении К. Ф. Радченко под заглавием: "Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием" (Киев, 1898), представленной в Историко-Филологический факультет для получения степени Магистра славянской филологии. — Университетские известия, Т.38 (№ 10 — октябрь), Киев, 1898, с. 6—9.

⁷ П. А. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. Т. I, вып. I. Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. СПб, 1898.

⁸ Вж. Д. Кенанов. Полихроний Агапиевич Сирку (Сирков) — виден историк на старата българска литература. — Старобългаристика, 1985, № 3, с. 117—120.

⁹ Т. Флоринский. Новейшие труды и издания по славяноведению. — Университетские известия, 1899, № 9 — сентябрь, Киев, 1899, с. 241—249.

¹⁰ А. Липовский. [Рец. за] Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием К. Ф. Радченко. Киев. 1898. 344 + VII. — Известия ОРЯС, 1899, т. IV, кн. 1, СПб, 1899, с.367—369.

¹¹ Вж. К. Радченко. Ответ г-ну Липовскому. — Известия ОРЯС, 1902, т. VII, кн.2, СПб, 1902, с.420 — 421.

¹² Български преглед, 1898, кн. 3 — ноември, С., 1898, с.146. Анотацията е подписана: "Л.М."

¹³ К. Радченко. България при последните Шишмановци. — Български преглед, 1898, № 3 — 4, с.40 — 71.

¹⁴ Никифор Григора. Византийска история. X.4. — Извори за българската история, XI, С., 1983, с.162. Вж. К. Радченко. България..., с.45.

¹⁵ А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983, с.106.

¹⁶ Ив. Дуйчев. Стара българска книжнина. т.2, С., 1944, с.265—275.

¹⁷ К. Куев. Образът на Иван Александър в среднобългарската поезия. — В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. С., 1980, с.256 — 259.

¹⁸ К. Мечев. Покровител на книжнината. Очерк за цар Иван Александър. С., 1977, с.8 и с. 84—85; Ив. Дуйчев. Стара..., с. 366; В. Тъпкова-Займова. Търново между Ерусалим, Рим и Цариград. — В: Търновска книжовна школа. Т.4, С., 1985, с.258—259.

¹⁹ Вж. К. Иречек. История на България. С., 1978, с.271—272.

²⁰ Съответните места в Бориловия синодик и "Алексиада" на Ана Комнина вж. в: Стара българска литература. Т.3. Исторически съчинения, С., 1983, с.77—78; Д. Ангелов,

Б. Примов, Г. Батаклиев. Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, С., 1967, с. 92—93. Ценната аналогия обикновено се поднася, без да се споменава нейният първооткривател. Срв. напр. **В. Н. Златарски.** История на българската държава през средните векове. Т.3, С., 1940, фотот. — 1970, с.300, бел.1; **Ив. Дуйчев.** Стара..., с.310.

²¹ Срв. **Д. Ангелов.** Богомилството в България. С., 1961, с. 270—271.

²² Срв. **В. К. Шохин.** Древняя Индия в культуре Руси (XI — середина XV в.). М., 1988, с.185.

²³ **Вж. М. Тодорова.** Подбрани извори за историята на балканските народи (XV-XIX в.). С., 1977, с.10.

²⁴ За близост на исихастите с еретически движения се говори и в съвременната византинистика. **Вж. Д. С. Лихачев.** Исследования по древнерусской литературе. Л., 1986, с. 41.

²⁵ Срв.: 'Ιχθυὸν ἀφρονότερος γέγονα. **Ив. Дуйчев.** Стара..., с.310. **Секет Эмпирик.** Сочинения. Т.2, М., 1976, с.125: "На площади оказываются безгласнее рыб". М. Г. Попруженко по-късно доразвива тезата за Евтимиевото редактиране и допълване на Синодика. **Вж. М. Г. Попруженко.** Синодик Царя Борила. С., 1928.

²⁶ Срв. **Д. Иванова-Мирчева.** Въпроси на българския книжовен език до Възраждането. С., 1987, с. 297.

²⁷ **Вж.: Античность и Византия.** М., 1975, с.158 — 159.

²⁸ **Хр. Ив. Попов/Капнилов/.** Евтимий — последен търновски и трапезицки патриарх. Пловдив, 1901, с.126 — 128; **В. Киселков.** Патриарх Евтимий. С., 1938, с. 252, 263; **История на българската литература. I.** Старобългарска литература. С., 1963, с. 296, 298; **Кл. Иванова.** Патриарх Евтимий. С., 1986, с. 115—117.

²⁹ **Вж. Д. Кенанов.** Патриарх Евтимий и агиографският цикъл за Иван Рилски. — Старобългаристика, 1978, No 1, с. 84—85.

³⁰ **Е. Kalužniacki.** Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901, London, 1971, (Introd. — Iv. Dujčev). Нататък — (ЕК).

³¹ **Левк. еп. Паргений.** Жития на български светии. С., 1974, с.182. Цитатът е по Служебник. С., 1951, с. 241.

³² В разказа за детството — преди бягството в пустинята и непосредствено преди връщането на Петка в отечеството. Срв. **Д. Кенанов.** Евтимий Търновски и агиографският цикъл за Петка Епиватска. — Аспирантски сборник. Кн.4, св.1, Велико Търново, 1977, с. 8—10.

³³ **И. Ф. Мейендорф.** О византийском исихазме и его роли в культурном и историческом развитии Восточной Европы в XIV в. — Труды ОДРЛ, т. 29, Л., 1974, с. 293.

³⁴ За възгледите на К. Радченко по тези въпроси освен посочените вече мои статии вж. още у мене: За идейно-естетическите и изворови проблеми в "Житие на Филотея Темнишка" от Евтимий Търновски. — Аспирантски сборник, кн.5, св.1, 1979, с. 227—242; Литературни източници "Жития Иллариона Мегленского" Евфимия Търновского. — Старобългаристика, 1980, No4, с.72—86; Литературные особенности "Похвального слова Михаилу Воину" Евфимия Търновского. — Старобългаристика, 1982, No2, с. 56—68.

³⁵ Обобщение на агиографския композиционно-стилов канон с богата библиография вж. **Б. Трифуновић,** Азбучник српских средновековних појмова. Б., 1974, с. 46—78.

³⁶ **Вж.: Литературный энциклопедический словарь.** М., 1987, с. 519. Бележката за

литературния етикет е на Д. М. Буланин.

³⁷ Отчет магистранта К. Ф. Радченко о занятиях рукописями в библиотеках и других ученых учреждениях Москвы и С.-Петербурга в течение сентября и октября 1896 г. — Университетские известия, № 4 — апрель, №9 — сентябрь, Киев, 1898, с. 1—68, 69—119.

³⁸ Вж. В. Резанов. Константин Ф. Радченко..., с. 61—62.

³⁹ Вж. К. Куев. Съдбата на старобългарската ръкописна книга. С., 1986, 2 изд., с.254.

⁴⁰ Вж. Д. Кенанов. За идейно-естетическите..., с. 227—242.

⁴¹ Срв. А. Илиева. "Слово за преподобните отци в Сирна събота" от Григорий Цамблак в руската ръкописна традиция. — Старобългарска литература, 1982, кн.12, с. 54—63.

⁴² С. Radčenko. Рец. за Aus des panegyrischen Litteratur der Sudslaven. Von Emil Kalužniacki. Wien, 1901; 131; Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Nach den besten Handschriften herausgegeben von Emil Kalužniacki, Wien, 1901, 8°. CXXXVIII, 450. — Archiv für Slavische Philologie (ASIPh), Berlin, Bd. 24, 1902, s. 592—602.

⁴³ Хр. Ив. Попов/Капнилов/. Евтимий..., с.84 — 85. Д. Гонис. Теодосий Фудул и Пирон в Похвално слово за Евтимий Търновски (Към историческия характер на разказа). — Търновска книжовна школа. Т.3, С., 1984, с. 324 — 339.

⁴⁴ Срв. Д. Кенанов. Съдбата на Евтимиевите съчинения в древноруската литература. — Старобългаристика, 1984, No1, с.40.

⁴⁵ К. Радченко. К истории философско-религиозного движения в Византии и Болгарии XIV в. — В: Научно-литературный сборник Галицко-русской матицы. Т.2, кн.1, Львов, 1902, с.1—7.

⁴⁶ К. Радченко. [Рец. за] Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Издава Българското книжовно дружество. Кн. XX. Нова редица, кн.2, С., 1904. — Журнал МНП, новая серия, ч.1, январь, 1906, с. 107—120.

⁴⁷ Д. Д. Фрээр. Золотая ветвь : Исследование магии и религии. М., 1983, с. 663. Срв. библейското предание за Авраам: Йехова му се явява при дъб (Бит. 12,6). Авраам се заселва до Мамврийския дъб, където Йехова му се показва в образа на троица мъже (Бит. 13,18; 14,13; 18,1).

⁴⁸ Българо-руски научни връзки — XIX — XX век. Документи. Съст. Л. Костадинова, В. Флорова, Б. Димитрова, С., 1968, с. 344.

⁴⁹ К. Радченко. Заметки о некоторых явлениях фонетики рупаланского наречия. — В: Новый сборник статей по славяноведению. Сост. и изд. учениками В.И. Ламанского... по случаю 50-летия его учено-литературной деятельности. СПб, 1905, с. 304—306 (цит. — с. 306).

⁵⁰ К. Радченко. Новый болгарский журнал по этнографии. — Журнал МНП, ч.361, сентябрь, СПб, 1905, с.157—161. Срв.: България в руската дореволуционна литература (XVIII — начало на XX век). Т.1. Материали от научни периодични издания. Библиографски указател, С., 1981, No 3016.

⁵¹ К. Ф. Радченко. Заметки о некоторых рукописях Филиппопольской городской библиотеки. — Известия ОРЯС, 1903, т. 8, кн. 3, 336—352. Рец. от Т. Д. Флорински — В: Университетские известия, Киев, 1904, № 8, с. 86—90. Цит. по "България в руската...", № 1164.

⁵² К. Ф. Радченко. "Епистолия о Неделе" по Филиппопольскому и Белградскому спискам. — Чтения в Историческом Обществе Нестора летописца. Кн.18. вып.2, Киев,

1904, с. 1—21. Вж.: *Стара българска литература*. Т. 1. Апокрифи. С., 1981, с. 265—273, 396—397.

⁵³ **К. Радченко**. Заметки о рукописях, хранящихся в болгарской митрополии г. Скопья, с приложением Службы Константину Философу по среднеболгарскому списку XIII в. — *Известия ОРЯС*, 1907, т.12, кн. 3, с. 147—162. В края на статията: "Нежин, 13 ноември 1906 г."

⁵⁴ **К. Радченко**. Апокрифическое житие Самарянки по Прологам. Белградской народной библиотеки. — *Известия ОРЯС*, 1906, т.11, кн.4, с. 91—108.

⁵⁵ **К. Радченко**. Заметки о пергаменном сборнике XIV в. Венской придворной библиотеки. — *Известия ОРЯС*, 1903, т.8, кн.4, с.73—211. Срв. *Стара българска литература*. Т.1. Апокрифи. с. 380—382.

⁵⁶ **В. Резанов**. К. Ф. Радченко..., с.66.

⁵⁷ **В. Резанов**. К. Ф. Радченко..., с.67 — 68.

⁵⁸ **В. Резанов**. К. Ф. Радченко..., с.67 — 69.

⁵⁹ **К. Радченко**. Малоизвестное сочинение Евфимия Зигабена, трактующее о богомилах. — *Известия Историко-Филологического института князя Безбородко в Нежине*. Т. 20, Нежин, 1902, с.1 — 9. Срв. **Д. Ангелов**. Богомилството..., с.26. **К. Радченко**. Замечания относительно отдельных мест книги Иоанна Богослова по списку, изданному Деллингером. — В: *Статьи по славяноведению*. Вып. 1. Под ред. В. И. Ламанского, СПб, 1904, с.64—71. Рецензия за сборника от К. Ф. Радченко вж.: *Журнал МНП*, ч.361, октябрь, 1905, с. 443—453.

⁶⁰ **К. Радченко**. Этюды по богомилству. К вопросу об отношении апокрифов к богомилству. — *Изборник Киевский*. Посвящ. Т. Д. Флоринскому, Киев, 1904, с. 29—38. Рец. за сборника от К. Ф. Радченко вж.: *Журнал МНП*, ч. 362, ноябрь, 1905, с. 207—214. **К. Ф. Радченко**. Этюды о богомилстве. Видение пророка Исаяи в пересказах катаров-богомиллов. — *ERANOS*. Сборник статей по литературе и истории в честь Н.П. Дашкевича, Киев, 1906, с. 229—234.

⁶¹ **К. Радченко**. Этюды по богомилству. Народные космогонические легенды славян в их отношении к богомилству. — *Известия ОРЯС*, 1910, т.15, кн.4, 73—131 (с послеслов на М.Н. Сперански). **K. Radčenko**. Eine apokryphe Lebensbeschreibung des heil. Megalomartyr Demetrius. — *ASIPh*, 1911, Bd. 32, 388 — 399. Цит. по "Словарь книжников и книжности Древней Руси". Вып.1 (XI — первая половина XIV в.), Л., 1987, с. 262.

⁶² **К. Р.** Заметка по поводу статьи г. Цветкова "Песни св. Романа Сладкопевца на Страстную седмицу в русском переводе". — *Византийский Временник*. СПб, 1903, т.10, вып.1—2, с. 280—281. Други отзиви от К. Радченко: за "Известия на Семинара по славянска филология при университета в София за 1904 и 1905 г. Печат. под ред. на проф. Л. Милетич". С., 1905, 8°; XVI+463. — *Журнал МНП*, 1907, новая серия, ч. 9, июнь, с. 421—424 (на с. 425—429 — преглед на труд от С. Цамбел).

⁶³ **К. Радченко**. [Рец. за] А. И. Яцимирский, Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб, 1904, 8°. VI+501. — *Журнал МНП*, СПб, 1904, 4.355, октябрь, с. 419—435. На житието за Варвар К. Радченко се спира в рец. за друга книга на **А. И. Яцимирски**: *Из славянских рукописей. Тексты и заметки*. М., 1898. В: **K. Radčenko**. Einige Bemerkungen zur neugefundenen Abschrift des Lebens heil. Barbar in bulgarischer Uebersetzung. — *ASIPh*, B.22, 1900, 575—594.

⁶⁴ **А. Яцимирский**. Ответ К. Ф. Радченку. — *Журнал МНП*, СПб, 1905, ч.358, апрель, с. 419—431.

⁶⁵ **К. Радченко**. По поводу "Ответа" г. Яцимирского. — *Журнал МНП*, ч.358, апрель, с. 432—437.